

IN MEMORIAM

СОХАНЬ ПАВЛО СТЕПАНОВИЧ

14 червня 2013 р. на 87-му році життя завершився земний шлях відомого українського вченого, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, засновника й директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України Павла Степановича Соханя. В Україні та за межами нашої держави він був добре знаний як фахівець з історії міжнародних зв'язків України, країн Центральної та Південно-Східної Європи, передусім Болгарії, організатор археографічної діяль-

ності. Внесок П.С.Соханя у відновлення та розгортання археографічної роботи, розбудову важливого наукового напрямку – джерелознавства, яке служить міцною основою духовного відродження українського народу, незаперечний.

Народився Павло Степанович 18 листопада 1926 р. у с. Новоіванівка Білопільського району Сумської області. Навіки в пам'яті закарбувалися страшні роки Голодомору. Вони забрали з життя матір – Олександру Василівну, двох малолітніх братів і сестру. Які таланти не зросли у цій та інших українських родинах – цього вже ніхто не розповість... Лише батько – Степан Іванович та сестра Зоя змогли побачити високий науковий злет Павла Степановича.

Із дитинства його вабила педагогічна діяльність. Про життя й роботу у столиці тоді можна було тільки мріяти. У 1940 р. він іде вчитися до Білопільського педагогічного технікуму. Це було покоління, якому не раз доводилося вести боротьбу за життя, уперто торувати в ньому власну стежину. Можливо, тому таким людям притаманні наполегливість, цілеспрямованість, душевність, загострене відчуття несправедливості й чужого болю.

Прагнучи захищати Батьківщину, 16-річним юнаком пішов до лав Червоної армії, дописавши собі три місяця до сімнадцятиріччя. На той час вже відбувся перелом у війні, і Павло потрапив до полкової школи молодих командирів стрілецької дивізії в Луганську. Рапорти про направлення на передову було відхилено. Та згодом Павло

Степанович разом зі своєю частиною маршовим ешеленом відбув на Далекий Схід, де у складі 3-ї гвардійської Сталінградської механізованої дивізії опинився на 1-му Далекосхідному фронті. Брав участь у війні з Японією. Свідченням його самовідданості стали державні нагороди, у тому числі орден Вітчизняної війни, тринадцять медалей. В армії П.С.Сохань перебував до грудня 1951 р. Старшина роти, начальник бібліотеки, ватажок молоді гвардійського танкового полку – такі грані військової служби Павла Степановича. Під час армійських буднів немало йому довелося провести безсонних ночей, щоб екстерном скласти іспити за середню школу та заочно закінчити три курси історичного факультету Владивостоцького педагогічного інституту. Після демобілізації він повертається в Україну і вже тут із відзнакою довершує заочне навчання у Харківському педагогічному інституті імені Г.С.Сковороди, працюючи спочатку лаборантом, а потім викладачем та завідуючим навчальною частиною цього закладу. Із 1956 р. викладав історію у харківських вишах, зокрема в авіаційному інституті. Так в армійських умовах, а згодом на педагогічній роботі формувалися цілеспрямованість і переконання Павла Степановича, уміння володіти словом і підкріплювати його ділом.

Перші публікації П.С.Соханя з'явилися у солідних періодичних виданнях наприкінці 1950-х рр. Це були наукові розвідки, рецензії, огляди подій в інших країнах світу. Одна зі статей за двома підписами побачила світ в авторитетному московському журналі «История СССР». Співавтором була Лідія Василівна Сохань – дружина Павла Степановича. Пізніше вона досягла вагомих успіхів в іншій галузі науки – філософії та соціології, і теж була обрана членом-кореспондентом Академії наук України.

Подальша доля П.С.Соханя цілком пов'язана з науковою діяльністю в Києві. У 1961 р. він став аспірантом академічного Інституту історії. Наступного року виходить друком його монографічне дослідження, присвячене життю й діяльності Г.Димитрова. Схвальні рецензії на цю книгу опублікували провідні радянські, болгарські та югославські видання. У 1969 р. академічне видавництво «Наукова думка» вдруге друкує цю працю, доповнену новими даними, здобутими автором у болгарських та вітчизняних архівах, що нерідко були недоступними для широкого загалу науковців. Ті, хто у СРСР, Болгарії та інших країнах вивчав історію радянсько-болгарських, українсько-болгарських взаємин неодноразово зверталися до книги П.С.Соханя, адже вона базувалася на надійних і ґрунтовних джерелах.

У березні 1963 р. Павло Степанович достроково завершив роботу над дисертацією та здобув науковий ступінь кандидата історичних наук. Болгарська проблематика цілком захопила його. Любов до цієї країни та її народу глибоко запала у серце під час перших відвідин Болгарії в 1958 р. Тоді вдома на нього чекали сини – трирічний Володимир (нині фізик-теоретик) та ще зовсім крихітний Ігор (тепер поєднує математику з літературною творчістю). Коли зміцніла сім'я, Павло Степанович кожні 2–3 роки виїздив до Болгарії, де з'явилось чимало щирих і вірних друзів.

Наукові відрядження в Болгарію протягом 1960–1980-х рр. дали змогу добре пізнати країну. Болгарські видавництва нарівні з українськими друкували праці П.С.Соханя. На нові монографії, присвячені українсько-болгарським зв'язкам і міжнародним відносинам Болгарії, праці з історіографічної проблематики з'являються схвальні відгуки в багатьох вітчизняних та зарубіжних виданнях. Авторитет фахівця-болгариста визнають у Радянському Союзі та за кордоном.

На середину 1960-х років у Києві, в Інституті історії АН УРСР, згуртувався колектив істориків, які всебічно розробляли зарубіжну тематику. Біля джерел відповідного відділу стояв незабутній Ф.П.Шевченко, а своєрідна фахова школа формувалася під керівництвом І.М.Мельникової. Колектив авторів, серед яких – П.С.Сохань, І.М.Мельникова, П.М.Калиниченко, І.М.Кулинич, С.М.Пархомчук, І.А.Петерс – видає першу в країні працю про політичні, економічні, культурні зв'язки однієї республіки з повноправними центрально-східноєвропейськими державами («Украина и зарубежные социалистические страны», Київ, 1965 р.). Це був перспективний науковий проект. Аналогічні проблеми за почином українських науковців піднімають і в інших союзних республіках. Наступна монографія колективу авторів («На магистралах дружби і братерства», Київ, 1974 р.) була гідно оцінена науковою громадськістю, а її автори – П.С.Сохань, І.М.Мельникова, І.М.Кулинич – одержали єдину на той час премію АН УРСР для праць зі всесвітньої історії – імені Д.З.Мануїльського. Написані Павлом Степановичем розділи монографії про науково-технічне співробітництво СРСР з європейськими країнами соціалізму ґрунтувалися на архівах міністерств і відомств. Тепер цих організацій немає, чимало документів втрачено або вони знаходяться за кордоном.

У 1974 р. П.С.Сохань захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Його було призначено заступником директора академічного Інституту історії і на цій посаді він працював сімнадцять років. У 1981 р. П.С.Сохань одержав звання професора.

У 1970–1980-х рр. коло наукових інтересів і масштаби наукової діяльності Павла Степановича зростають. В опублікованих монографіях, статтях, наукових доповідях, виголошених на міжнародних, союзних і республіканських форумах учених, П.С.Сохань розкриває політичну, економічну й культурну діяльність України та Болгарії на міжнародній арені, досліджує питання участі іноземців у визвольній боротьбі українського народу, висвітлює окремі аспекти еміграційних процесів на Балканах. Багато сил і енергії віддав Павло Степанович як один з авторів і заступник головного редактора для підготовки фундаментальних академічних видань: десяти-томної «Історії Української РСР» і тритомної «Історії Києва». Усього в науковому доробку П.С.Соханя понад 400 праць у галузі всесвітньої і вітчизняної історії, археографії та джерелознавства.

Характерною рисою наукових пошуків Павла Степановича було використання великої кількості оригінальних джерел. Аналізуючи його праці, віце-президент Болгарської академії наук академік Н.Тодоров писав: «У кожній своїй роботі професор Сохань вводить у науковий обіг ряд щойно відкритих документів болгарських і радянських архівів. Як важливе джерело він уміло використовує безліч матеріалів болгарської й радянської преси, критично та плідно залучає радянську, болгарську й іноземну літературу. Його висновки, оцінки, узагальнення багато документовані, науково витримані та переконливі».

Разом із науковою П.С.Сохань проводив велику науково-організаційну роботу, спрямовану на зміцнення позицій українських вчених у світовому науковому товаристві. Із 1968 р. і до розпаду СРСР він був членом комісії істориків СРСР – Болгарія. Через деякий час його обирають заступником голови Українського комітету Міжнародної асоціації з вивчення та поширення слов'янських культур при ЮНЕСКО,

а також заступником голови Українського комітету славістів. Понад 20 років він працював заступником голови правління Українського відділення Товариства радянсько-болгарської дружби, а з 1991 р. очолював товариство «Україна – Болгарія».

Наукові заслуги й активна громадсько-політична діяльність Павла Степановича Соханя були відзначені Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1976 р.), Державною премією УРСР у галузі науки і техніки (1980 р.), орденами «Знак пошани» (1986 р.) і Ярослава Мудрого V ступеня (2006 р.), медаллю НАН України «За наукові досягнення» (2011 р.), болгарськими нагородами – орденом Кирила і Мефодія I ступеня (1973 р.), п'ятьма медалями. У 1985 р. за визначні наукові досягнення загальні збори Академії наук обирають Павла Степановича членом-кореспондентом АН УРСР. Наступного року він стає почесним членом Болгарського філологічного товариства.

Тривала дослідницька робота у вітчизняних та зарубіжних архівах і бібліотеках, добре знання книговидавничої справи, принципова громадська позиція зумовили новий етап у житті й науковій діяльності Павла Степановича. Він став одним з ініціаторів відродження археографічної роботи в Україні. Із відновленням у 1987 р. Археографічної комісії АН УРСР очолив її діяльність. Паралельно деякий час керував відділом історії міжнародних зв'язків України Інституту історії, залишався заступником директора цієї установи. Видані протягом 1989–1991 рр. Археографічною комісією під керівництвом і з передмовами за участю П.С.Соханя книги – тритомники «Кирило-Мефодіївське товариство: Документи і матеріали», «Історія запорозьких козаків» Д.І.Яворницького та його активна діяльність з вивчення та видання важливих праць із національної історико-культурної спадщини увінчалися заснуванням Інституту української археографії та джерелознавства, що став одним із важливих наукових осередків нашої країни. 25 квітня 1991 р. Кабінет Міністрів України видав розпорядження про створення цієї установи. Павло Степанович став її першим директором, а за самовіддану працю, доброзичливість та наукову ерудицію в наукових і громадських колах його невдовзі почали шанобливо називати народним академіком.

Як відомо, занедбаність археографії та джерелознавства, відсутність фахівців призвели до втрати кращих традицій історичної науки, а з поля зору дослідників випали цілі історичні епохи. П.С.Сохань доклав багато зусиль для утвердження археографії та джерелознавства як самостійних і рівноправних галузей науки. Про це свідчать його публікації, виступи у численних наукових дискусіях, радіо- та телевізійних передачах, на шпальтах газет і журналів, високоповажних наукових форумах. Пам'ятним і водночас показовим був його виступ на засіданні Верховної Ради України 19 лютого 1992 р. з питання про державний герб, який він розпочав із призабутого визначення об'єкта досліджень науки археографії, а завершив палкою й обґрунтованою підтримкою тризуба як найбільш доцільного, найбільш оригінального і значущого символу України.

У серйозність намірів нової установи повірили у країні та за кордоном. Очолюваний П.С.Соханем інститут уклав угоди й започаткував плідне співробітництво з науковими та видавничими центрами, архівами, бібліотеками Росії, США, Канади, Франції, Болгарії, Польщі, Чехії, Словаччини та інших країн. Одним із перших наукових партнерів Археографічної комісії, а згодом інституту став Український науковий інститут Гарвардського університету, який надав допомогу у забезпеченні установи комп'ютерною технікою. У стінах інституту українська діаспора розташовувала бібліотеку імені

О.Ольжича, співголовами якої були Павло Сохань та Микола Плав'юк – останній президент УНР в екзилі, голова ОУН та голова правління Фондації імені О.Ольжича. Археографічна комісія та інститут готують і видають писемні джерела з історії і культури України у 25 серіях, які охоплюють писемні пам'ятки різних епох, видів, жанрів. Сьогодні перелік опублікованих науковцями інституту книжкових та журнальних видань становить близько 500 назв, значна частина яких підготовлена і видана за безпосередньої участі Павла Степановича. Серед найпомітніших видань інституту – вперше перевидана в Україні спільно з Науковим товариством імені Шевченка в Європі тематична частина «Енциклопедії українознавства» (т.1–3), «Альбоми Деля-Фліза», «Требник Петра Могили», «Литовська (Волинська) метрика», «Описи Харківського та Київського намісництв», «Описи Лівобережної України», «Щоденник» О.Ф.Кістяківського.

Особлива увага звертається на вивчення й видання творчої спадщини видатного українського історика М.С.Грушевського. Опублікована 1993 р. монографія П.С.Соханя, С.М.Кіржаєва і В.І.Ульяновського «Грушевський і Academia» здобула престижну премію імені М.С.Грушевського НАН України. Неабиякою подією стало присвоєння інституту в лютому 1995 р. імені визначного вченого. У видавництві НАН України «Наукова думка» перевидано праці М.С.Грушевського – «Ілюстрована історія України», «Щоденники», багатотомна «Історія України-Руси».

Як директор інституту, П.С.Сохань наполегливо домагався якомога повнішого видання творчої спадщини М.С.Грушевського, Д.І.Яворницького, М.П.Драгоманова, В.К.Липинського, інших велетнів українського національного відродження. Загальнодержавне значення має вихід у світ перших томів повного зібрання творів М.С.Грушевського (планується видати понад 50 томів), повного зібрання творів Д.І.Яворницького (20 томів), «Архіву Коша Війська Запорозького» – унікальних документів з історії України (30 томів). П.С.Соханеві належить дієва роль у розробці наукової концепції цих видань та у практичній її реалізації. За його підтримки почала втілюватися велика мрія відомого джерелознавця, археографа, історика, який зазнавав репресій за свої погляди в радянські часи, Івана Лукича Бутича – здійснити корпусне видання українського дипломатарію XVI–XVIII ст. (10 томів).

За ініціативою інституту й під керівництвом П.С.Соханя було розроблено державну програму «Архівна та рукописна україніка», метою котрої є створення серійних довідково-інформаційних видань та національної архівної інформаційної системи – узагальнюючого банку даних про писемні джерела з історії та культури України. Павло Степанович був також одним з ініціаторів відновлення «Українського археографічного щорічника» і головою його редколегії, тривалий час входив до складу редколегії й наукової ради «Українського історичного журналу», міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», низки інших періодичних і продовжуваних видань.

Визначні заслуги професора П.С.Соханя в підготовці висококваліфікованих наукових кадрів. Під його керівництвом підготовлено понад 50 докторів і кандидатів наук із різноманітних проблем всесвітньої історії, історичних зв'язків України з зарубіжними країнами, історіографії, джерелознавства. Своїм учням він прищеплював не лише любов до історичної науки, але й демократичні погляди та переконання, відданість ідеям соборної української держави. Автори цих рядків теж є учнями або мали щастя

працювати під керівництвом Павла Степановича, разом із ним готували наукові праці, відтак відчули на собі не лише його наукову опіку, а й душевність, доброту, усебічну й безкорисливу допомогу чи то в доборі документальних джерел, чи у сприянні з цією ж метою у виїзді в наукові зарубіжні відрядження, чи у процесі написання, редагуванні, опублікування праць. Багато років П.С.Сохань був заступником голови спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій в Інституті історії АН УРСР, а з 1996 р., від дня створення, очолював відому своєю вимогливістю й високою фаховістю спеціалізовану вчену раду в рідному Інституті української археографії та джерелознавства.

Людські риси П.С.Соханя, а також його працелюбність, нещадність до власного здоров'я, коли йдеться про збереження історичної спадщини рідного народу, відзначав світлої пам'яті О.Й.Пріцак – світової слави вчений, іноземний член НАН України, з яким Павло Степанович міцно здружився, як тільки вони познайомилися. В особистих листах до Павла Степановича Омелян Йосипович умів знайти небуденні слова, в яких лунали щира повага, визнання наукових та організаторських заслуг, підтримка нових амбітних планів, розрахованих на десятиріччя невтомної праці в галузі археографії та джерелознавства. «Я був свідком того, – писав О.Й.Пріцак, – як Ти, Павле, із нічого сотворив інститут, підібрав з творчою інтуїцією надійних співробітників, завоював два рази відповідне приміщення, зібрав фахову бібліотеку й, не зважаючи на тяжкі економічні відносини, видав кількасот публікацій, чим створив міцну базу для цієї покривдженої науки. Ти належиш до раси апостолів нової віри, для яких немає нічого неможливого. Труднощі існують для того, щоб їх перемагати. Хоч Ти вже виховав кілька поколінь спеціалістів, усе-таки для добра науки потрібне Твоє досвідчене керівництво».

Саме таким, беззастережно відданим історичній науці, справжнім патріотом і прекрасною людиною, яка своєю довголітньою сумлінною й подвижницькою працею заслужила щире любов серед колег-істориків і численних учнів, повагу наукового загалу та громадськості, залишиться в нашій пам'яті Павло Степанович Сохань.

Висловлюємо сердечне співчуття рідним і близьким Павла Степановича та сумуємо разом із ними. Вічна пам'ять знаному Вченому і світлій Людині!

**Г.В.Боряк, С.В.Віднянський,
В.М.Даниленко, О.О.Маврін,
В.В.Павленко (Київ)**